

У віршованому вступі "Примара" юнак-самогубець, повставши із труни, тужить за коханою і з ніжністю згадує про минуле. У прозаїчному ж вступі автор пояснює, що Дзяди — це древній народний обряд поминок покійних, в основі якого лежить культ предків (дідів). Борючись із залишками язичницьких вірувань, церква намагалася викоринити цей звичай, і тому народ справляв Дзяди таємно, у каплицях або будинках, що пустують, біля цвинтарів, де люди ставили вночі частування, закликали неприкаяні душі й намагалися допомогти їм знайти вічний спокій.

Уночі в каплиці Чарівник за допомогою заклять викликає душі померлих. Старець і хор вторять йому. Душі двох безневинних дітей просять гірчичних зерняток. Страшна примара покійного пана вимолює у своїх селян хоч крихту хліба — лише тоді припиняться страждання лиходія. Але люди, яких заморив він колись голодом, перетворилися після смерті на воронів і сов і тепер виривають їжу в жорстокого пана із глотки. Красуня Зося, що зводила хлопців з розуму, але так нікому й не подарувала любові й щастя, тепер нудиться від туги.

До жінки в жалобі раптом прямує примара з блідим і жахливим ликом, з раною у серці, що кровоточить. Не зважаючи ні на які заклинання, привид іде слідом за жінкою, та ж сміється у відповідь.

Житло ксьондза. Ніч. Сам ксьондз молиться за покійних. Входить Пустельник у полотняному одязі, вкритому листям і травою. Він здалеку повернувся в отчий край. "Хто любові не знає, той живе щасливо", — співає прибулець. Але полум'я палає в його грудях!.. Він з гіркотою зізнається, що, начитавшись книг, шукав ідеальну любов, об'їздив весь світ, а потім зустрів її, отут, поруч, "щоб втратити навіки". Ксьондз із жалем дивиться на нещасного, котрий "здоровий на вигляд, але в серце поранений важко". А безумець палко й безладно розповідає про велику свою любов, рясно пересипаючи мовлення цитатами із Шиллера й Гете. Ксьондз м'яко зауважує, що є люди й більш нещасні, ніж його гість. Але тому байдуже до чужих страждань. Він оплакує свою Марилю. Вона жива — але мертва для нього. "Мертвий той, хто всіма силами не допомагає ближнім!" — вигукує ксьондз. Прибулець вражений: ці ж слова сказала вона йому на прощання. Друзі, наука, батьківщина й слава — все це дурниця! Але ж колись він у це вірив! Високі пориви пішли разом із юністю...

Співає півень. Гасне перша свіча. І ксьондз раптом впізнає в прибульцеві свого учня Густава, "вроду й гордість молоді", що пропадав десь багато років. Але Густав відмовляється залишитися в ксьондза: юнакові нема чим відплатити за любов і турботу, всіма почуттями своїми він лине до спогадів. Та все пройшло... "Крім душі й Бога!" — відгукується ксьондз. Густав знову в розпачі згадує кохану. Вона віддала перевагу почестям і золоту... Але він не винить її: що він міг їй дати? Лише любов до самої смерті... Юнак просить ксьондза не говорити Марилі, що Густав умер з горя, — і б'є себе в груди кинджалом. Гасне друга свіча. Густав спокійно ховає кинджал і пояснює схвильованому ксьондзові, що лише повторив для повчання зроблене набагато раніше. Сюди ж він з'явився, щоб просити слугу церкви повернути людям Дзяди: адже покійним так потрібні щирі сльози й молитви живих! Сам Густав став після смерті тінню своєї коханої й буде з Марилею до її кончини, коли вони зустрінуться на небесах. Адже він зазнав поруч із нею райську насолоду, а той, хто на небі був хоч раз живим, мертвий туди потрапляє не відразу!

Дивіться також

- [Дзяди \(стисло\)](#) ▲ читається за 10 хвилин
- [Біографія Адама Міцкевича](#)

Б'є годинник. Густав зникає.

У прозовій формі поет розповідає про страждання Польщі під владою Олександра I і про безжалісні гоніння, які обрушилися в 1823 р. на польську молодь, що вчилася у Вільно й прагнула зберегти рідну мову й національну культуру. "У справі віл енських студентів є щось містичне. <...> У високому самозреченні <...> молодих в'язнів усі вбачають Божу кару, що впала на голови гнобителів", — усе це глибоко запало в думки свідків і учасників тих подій.

У Вільно, у монастирі батьків базиліанів, перетвореному на в'язницю, спить в'язень Конрад. Ангели й демони сперечаються, борючись за його душу. Прокинувшись, в'язень розуміє: якщо його вороги, "віднявши в барда мову", відправлять його у вигнання, туди, де пісня його буде незрозумілою, то він стане для рідної країни живим мерцем.

Конрад знову засинає. Дух же захоплюється силою людської думки.

Уночі в'язні, користуючись співчуттям вартового-поляка, збираються в камері Конрада, суміжної з костьолом, і святкують Різдво. Томаш, якого юнаки вважають своїм ватажком, пояснює схопленому сьогодні Жеготе: сенатор Новосильцев, що впав у немилість "за те, що пиячив і крав відкрито", тепер намагається вислужитися перед царем, вигадати змову серед поляків, оббрехати їх і тим врятувати себе. Шляхетний Томаш готовий взяти всю провину на себе.

Товариші з іронією розповідають Жеготе про жахи вироків, згадують про кибитки, які відвозять закованих у ланцюги хлопчиків до Сибіру, про солдатів, які тягнуть побитих до півсмерті в'язнів. Із тих кибиток часто чути вигуки патріотів: "Вічна слава Польщі!" В'язні наспівують веселу пісеньку про те, як будуть добувати в Сибіру руду, щоб викувати сокиру для царя. Дивлячись на похмурого Конрада, друзі розуміють: він охоплений натхненням. Конрад співає гнівну пісню, закликаючи до великої помсти, — і падає, втрачаючи свідомість. Друзі його розбігаються, зачувши кроки патрульних. А Конрад, підвівшись, говорить про самотність поета. Не люди, а лише Бог і природа зрозуміють співця! Пісня його — "твір всевіту"! Він рівний Творцю! Безмірно люблячи свій народ, поет хоче "наставити й прославити його", — і вимагає в Бога великої влади над серцями людськими. Гірко дорікає Конрад Всевишньому, запитуючи, за що карає нещасних поляків?!

Юнак знову падає без пам'яті. Демони зляться: якби він у гордині своїй продовжив свою суперечку з Богом, вони здобули б душу поета! Але вгледівши ксьондза Петра, якого привів вартовий, чорти розбігаються. Петро виганяє з Конрада злого духа. Той звивається й опирається, але врешті-решт вимушений піддатися благочестивому ксьондзу. Ангели просять Всевишнього простити поета, адже хоча він і не шанував Бога, але любив свій народ і страждав за нього.